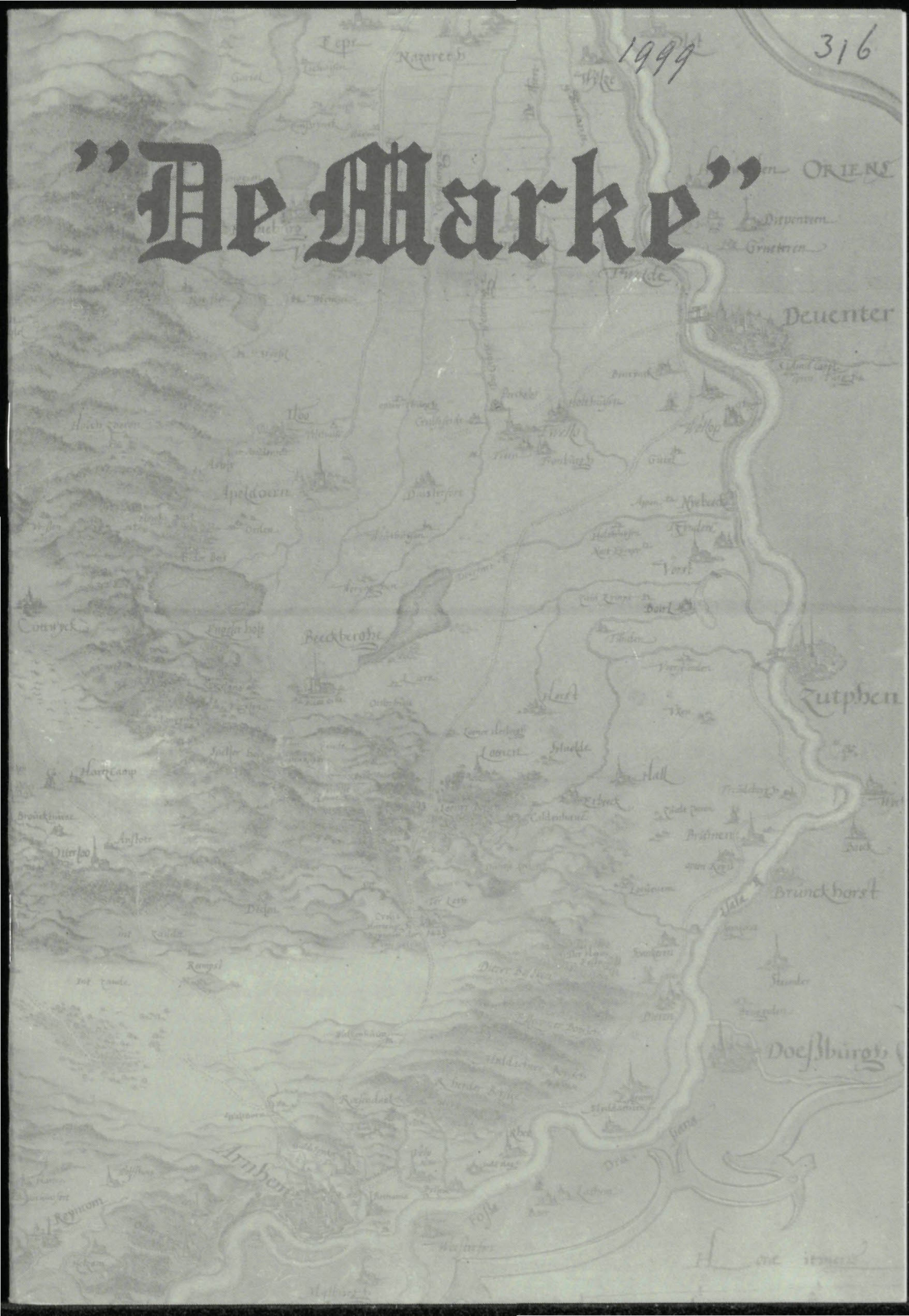

1999

316

"De Marke"

1133-316

~~JS~~-

~~B~~

B-S

-4

DE MARKE

Orgaan van de Oudheidkundige Vereniging "De Marke"
Beekbergen - Brummen - Eerbeek - Klarenbeek - Loenen
23e jaargang (1999)

Samenstelling van het bestuur:

G. Maassen, Hoog Buurloseweg 66, 7339 EL Ugchelen, ☎(055)5415543
voorzitter

R.W.P. de Vries, H.A. Grizellstraat 21, 6961 DN Eerbeek, ☎(0313)651033
secretaris

J. Zengerink, Rhienderensestraat 53, 6964 BH Hall, ☎(0313)651960
penningmeester

M. van Zadelhoff-Ruumpol, Loenenseweg 150, 6961 CT Eerbeek, ☎(0313)651724

W.T.M. Klomp, Langschoten 71, 7371 EP Loenen, ☎(055)5052276
bibliothecaris

J.R.B.W. Vijverweg 2, 7382 BV Klarenbeek, ☎(055)3011330

J.A. de Ruiter, Narcisstraat 23, 6971 AW Brummen, ☎(0575)564062

Samenstelling van de redactiecommissie:

J. Coenraads, Händelstraat 2, 6961 AC Eerbeek, ☎(0313)652636

B. Derksen, Rhienderensestraat 37a, 6964 BH Hall

M.B.J. Kobussen, Voorsterweg 85, 7371 EK Loenen, ☎(055)5051558

J.A. de Ruiter, Narcisstraat 23, 6971 AW Brummen, ☎(0575)564062
eindredacteur

DE MARKT

Organ van de Goddelijke Verrijking van de
Kerk - Binnens - Buiten - Kerk - Kerk
De Kerk (1997)

VOORWOORD

Wij zijn erin geslaagd, zij het met enige vertraging, ons tijdschrift uit te brengen. De bijdragen zijn, zoals meestal, nogal divers van lengte en inhoud. Het langste artikel, van de hand van Mr. J. Korf, en al eerder gepubliceerd in 1960, betreft de opzet, organisatie en bestuur van de waterschappen in het Markegebied en directe omgeving. Voor bewoners van de hoge en droge Veluwe lijkt dit niet zo'n voor de hand liggend onderwerp. Wellicht komt U na lezing van dit boeiende verhaal tot een andere conclusie.

Een tweetal leden van De Marke heeft zich van de goede, publicistische, kant laten zien. De bijdragen uit eigen kring zijn zéér welkom. De heer W. Venema is verantwoordelijk voor de artikelen over de Lierder mark en de ijzerwinning in de omgeving van Beekbergen. Ook brengt hij het verdwenen beroep van de eekschiller weer eens onder de aandacht. Een ander actief verenigingslid, de heer J.K. van der Weel uit Hoenderloo heeft zich ontfermd over de onderwerpen "De Lierder- Loener- en Speldermark" en "Stichting Boskaart Nederland 1832".

Een vijftal bijdragen uit eigen rijen, maar dan uit de handen van slechts twee verenigingsleden. Als 2 leden een dergelijke prestatie leveren, dan is het toch niet te gewaagd te veronderstellen, dat er onder de overige 200 leden auteurs moeten zijn, die in ieder geval één bijdrage voor het volgende nummer kunnen leveren. Vol verwachting wachten wij hun streekhistorisch opstel af.

De redactiecommissie.

Inhoudsopgave

	blz.
De waterschapsorganisatie in het gebied van Voorst en Brummen in de 19 ^e en 20 ^e eeuw. <i>Mr. J. Korf</i>	5
IJzerwinning in Beekbergen <i>W. Venema</i>	31
De Lierdermark <i>W. Venema</i>	34
De Eekschillers <i>W. Venema</i>	40
De Lierder- Loener- en Speldermark <i>J.K. van der Weel</i>	44
Stichting Boskaart Nederland 1832 <i>J.K. van der Weel</i>	46

DE WATERSCHAPSORGANISATIE IN HET GEBIED VAN VOORST EN BRUMMEN IN DE 19^E EN 20^E EEUW

I

Voor hen, die enige kennis dragen van de staatkundige geschiedenis van Nederland in de vorige eeuw, zullen de namen W.A. baron Schimmelpenninck van der Oye en Mr. L.A.J.W. baron Sloet niet onbekend zijn, sedert Prof. Mr. C.W. de Vries de brief publiceerde, die Thorbecke schreef aan koning Willem III en die het voorstel inhield om aan Schimmelpenninck als commissaris van de Koning in Gelderland ontslag te verlenen en om Sloet, de griffier van de Gelderse Staten, tot commissaris te benoemen (1). Het ontslag is, zij het niet con amore, verleend; tot benoeming van Sloet kwam het niet, reeds omdat deze niet - zoals zijn vriend Schimmelpenninck het uitdrukte - "den eerlozen, valschen schijn (wilde) hebben alsof hij mij den voet had willen ligten". Beide personen genieten ook uit anderen hoofde bekendheid: Schimmelpenninck was van 1841 tot 1846 minister van binnenlandse zaken, Sloet bekleedde van 1861 tot 1866 het ambt van gouverneur-generaal van Nederlands-Indië en was uitgever van het Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen. Het is in nog weer andere functies, dat beiden optreden in deze aantekeningen. Wij ontmoeten dan Schimmelpenninck als bestuurslid van het waterschap Nijenbeker en Wilpsche klei en Sloet als schrijver over Gelderse waterschappen. En zowel door geboorte als anderszins al even goed als Schimmelpenninck met het in de titel genoemde deel van de Veluwe bekend.

II

In het boek van Sloet: "Bijdragen tot de kennis van Gelderland" (Arnhem 1855) schrijft hij in het voorwoord:
"De schrijver heeft naar waarheid en volledigheid gestreefd. Niemand weet beter dan hij, hoe ver hij daarvan verwijderd is gebleven." De veelheid van, vooral waterstaatkundige, gegevens

die het werk bevat, zou zonder de laatste woorden de indruk kunnen wekken, dat er over de waterstaatkundige toestand van het Gelderland van destijds buiten dit boek niet veel te vinden is. Natuurlijk is dat niet waar. Sloet heeft de onvolledigheid al heel duidelijk beseft toen hij zijn boek als "Bijdragen" betitelde. Hij droeg bij tot de reeds bestaande, elders opgetekende kennis van Gelderland.

Ten aanzien van de streek van Voorst en Brummen is Sloet al evenmin volledig als ten aanzien van welk ander deel van Gelderland ook. Toch vinden we bij hem genoeg gegevens om een indruk te krijgen van de waterstaatkundige situatie in dit deel van de Veluwe, zoals die honderd jaar geleden was. Voorzover voor het verdere deel van dit relaas van belang, volgen deze gegevens hier, mede om de ter plaatse niet bekende lezer zich te kunnen doen oriënteren. Ik geef ze - korthedshalve - deels op mijn wijze weer.

Er zijn vier polders. Van noord naar zuid gaande, dus langs de Gelderse IJssel stroomopwaarts, ontmoet men allereerst "De Voorster Klei". Deze polder grenst in het noorden aan de interprovinciale "Nijenbroeker en Wilpsche Klei", in het oosten aan de IJssel, in het zuiden aan hoge grond "en eene kade langs den ouden IJssel" (een oude arm van de IJssel), in het westen aan de "hooge - en zandgronden" van het dorp Voorst. De polder is ruim 823 bunder groot. De uitwatering geschiedt op de Voorsterbeek, die over een zekere lengte de scheiding vormt tussen deze polder en de Nijenbeker en Wilpsche Klei en die zich beneden het kasteel Nijenbeek in de IJssel stort. De polder is ontstaan "uit eene vereeniging van de Voorster Klei en de mark van Zinderen" (2). Hij werd, vóórdat het Rivierpolderreglement zich over hem ontfermde, bestuurd volgens een reglement uit 1811. In het dienstjaar 1850/1851 beliepen de lasten f 0,80 per bunder. Deze zware belasting werd voornamelijk veroorzaakt door de kosten van het dijkonderhoud. Voor het onderhoud van wegen werd in dat dienstjaar in totaal f 3,50 uitgegeven.

De dijk van de Voorster Klei zet zich in bovenwaartse richting voort in de Vliegendijk (ten laste van Zutphen), die op zijn beurt overgaat in de Kanonsdijk (ten laste van het Rijk). Deze dijk sluit

aan op de Brummense bandijk (waarover straks). "Van de aansluiting van den Brummenschen bandijk, tot daar, waar de dijk van de Voorster Klei benedenwaarts begint, is er eene aaneengeschakelde bedijking welke, van bijna gelijke hoogte, doch geenszins van sterkte, aanmerkelijk veel meer oppervlakte beveiligt, dan het opgegeven bundertal, zijnde dit slechts van die gronden, welke van oudsher tot onderhoud van den Voorster dijk hebben bijgedragen" (een historisch verklaarbare, maar waterstaatsrechtelijk weinig bevredigende situatie).

De tweede polder, "De Brummensche bandijk" geheten, belendt ten westen "hooge landen" en overigens "onbedijkte landen langs den IJssel". Hij is 1506 bunder groot. De uitwatering geschiedt door de Oekense beek en de Rhienderse (Rhienderense) beek. "De polder werd vroeger bestuurd door de markerigters en later door een reglement, door den prefect den 31 December 1812 vastgesteld, waarin men in 1825 trachtte veranderingen te brengen". Later kwam hij onder het Rivierpolderreglement te ressorteren. In het dienstjaar 1850/1851 waren de gronden verdeeld in drie klassen, die achtereenvolgens f 1,10 , f 0,70 en f 0,35 per bunder moesten opbrengen. Het onderhoud van de dijk vergde in dat jaar f 67,57, dat van de krib- en waterwerken niet minder dan f 84,45 (5).

In de derde plaats zijn er "De Brummense uiterwaarden", gelegen ten zuiden van de Brummense bandijk en ten oosten van de Leuvenheimse enk, met een gezamenlijke grootte van bijna 2500 bunder. Aan de zuidpunt van deze waarden ligt de "Gelderse Toren" (de ook in 1960 nog bestaande toren, die in 1538 door Karel van Egmond, hertog van Gelre, aan een van zijn zoons als huwelijksgeschenk werd meegegeven).

Nog meer naar het zuiden liggen "De Spankerensche Weilanden", slechts 90 bunder omvattend en door twee dijkjes en een "hoogen oever" tegen IJsselwater beschermd. Ook deze landen sluiten in het westen op hoge gronden aan. Noch de Brummense uiterwaarden, noch de Spankerense weilanden bevinden zich in polderverband.

III

Bij Sloets verwijzing naar het Voorsterkleireglement van 1811 zij aan-getekend, dat het eerste Rivierpolderreglement (1838) een polder "De Voorster en Nijenbeker Klei" schiep, een combinatie van de Voor-sterklei en de noordelijker gelegen (ook nu nog inter-provinciale) Nijenbeker en Wilpsche klei. Dit gecombineerde waterschap heeft slechts op papier bestaan. Reeds op 14 april 1838 werden bezwaren uit de streek tegen de samenvoeging door Schimmelpenninck in zijn kwaliteit van bestuurslid van de Nijenbeker en Wilpsche klei ter kennis van Gedeputeerde Staten gebracht. Deze bezwaren resulteerden in een Statenbesluit "dat aan het Bestuur van de Voorster en Nijenbeeker Klei vrijheid zal blijven verleend, om over de beide afdelingen van deszelfs polder provisioneel eene afzonderlijke administratie te voeren" (11 juli 1838). Dat wilde zoveel zeggen als: doe maar net alsof de samenvoeging er niet is. Precies een jaar na zijn eerste brief (dus op 14 april 1839) schreef Schimmelpenninck aan de provincie "dat het my niet alleen wenschelyk, maar volstrekt noodzakelyk voorkomt, om de polders der Voorsterklei en der Nyenbeker en Wilpsche Klei, by Reglementaire Circumscriptie van elkander te scheiden. De gronden daartoe zyn eenvoudig, de onmogelykheid om administratief te vereenigen, hetgeen door de natuur onvereenigbaar gescheiden is. - De Voorsterbeek, welke haar water by den Nyenbeek in den IJssel loost, en door welke het IJsselwater, by een hogen stand, tot ver in het binnenland wordt opgestuwd, scheidt beide polders zoodanig, dat zy als 't ware, aan weerszyden eener rivier liggen. Zy hebben dan ook te allen tyde twee geheel afzonderlyke dyken, en een geheel van elkander afgescheiden beheer gehad; terwyl de vereeniging, door het vigerend Polderreglement voorgeschreven, nooit de bedoeling der ontwerpers was of kon zyn, maar aan een misverstand, of een gebrek aan locale kennis moet worden toegeschreven." (3). Bij Statenbesluit van 11 juli 1839 werd de vereniging ongedaan gemaakt.

IV

Overzien wij de korte, aan Sloet ontleende schets naar de toestand van 1855, dan treft het ons, dat de waterstaatkundige belangstelling en van Sloet en van de provinciale wetgever bij de hoge gronden ophield. De van de Veluwe afkomende beken worden slechts vermeld voorzover zij laaggelegen landen doorstromen; slechts dáár blijkt hun stroomgebied gereguleerd te zijn. De Soerense beek noch de Leuvenheimse beek was in waterschapsverband gebracht (van deze beide zelfs de benedenloop niet); de Rhienderse beek en de Oekense beek werden pas oostelijk van de "hoge landen" interessant; van de Voorstondense beek werd in het geheel niet gerept; evenzo verging het de Voorsterbeek westelijk van het dorp Voorst. Nu is dit verschijnsel voor gronden, die hun water "toch wel" kwijt raken, een eeuw geleden niet zo verwonderlijk. Vele stroomgebieden, ook elders in de provincie, ook elders in het land, werden technisch noch juridisch als eenheden in beschouwing genomen. De kering van buitenwater beheerste de geesten. En zelfs daarbij was het dan geen uitzondering, dat in de dijklasten niet alle gronden werden betrokken, die bij de bedijking belang hadden.

Toch waren er, ook buiten waterschapsverband, wel bepalingen over het onderhoud van de beken. Het is maar de vraag of zij doeltreffend waren. Als duidelijk antwoord geef ik U een citaat uit een artikel in "De aarde en haar volken" (jaargang 1902), getiteld "Brummen en omstreken" en geschreven door de onvolprezen wandelaar en plaatsbeschrijver Jacobus Craandijk (1834-1912), wiens geschriften over het Nederlandse landschap en de Nederlandse dorpen en steden nog steeds zeer gezocht zijn. Craandijk wandelt met ons van het dorp Brummen in zuidelijke richting, naar de havezathe de Rees: "Voordat wij, uit het dorp komende, den ingang van de plaats bereiken, hooren wij het geruisch van een watervalletje. De beek, die het vormt, stroomt uit het weiland neer en verdwijnt dan onder den weg, om aan de andere zijde weer te voorschijn te komen en door de weilanden van 't aan Jhr. Van Vrijberghe behorende buitengoed de Koppelenburg en voorts naar den IJssel te vloeien. Het valletje

beduidt op zich zelf niet veel, al maakt het, vooral als er veel water is, geen onaardige vertooning. Maar 't heeft ons een stuksken Veluwe geschiedenis te vertellen.

't Is de Leuvenheimse beek. Tal van beken komen uit de hooge Veluwsche gronden en ontlasten zich in de rivier. Dit is een groot voorrecht, niet alleen omdat zij zoo uitnemend de schoonheid van het landschap verhoogen, maar ook, omdat zij de velden drenken, ook nog enkele papier- en korenmolens drijven. Maar, zijn zij bronnen van genoeg en welvaart, wat rijke bronnen waren zij van oudsher en zijn zij vaak nog, van burentwisten en onaangenaamheden! De een houdt het water op, de ander tapt het af. Nu eens krijgt de eene buurman overlast door teveel, dan weer een ander gebrek door te weinig water. Van oudsher wordt het gebruik dezer lopende wateren geregeld, het misbruik ervan verboden door wetten of overeenkomsten, die zeer goed zijn - wanneer er aan gehoorzaamd wordt. Is er gezondigd, dan is de overtreder doorgaans "op het kerkhof".

Doeltreffend waren de bepalingen kennelijk niet. Maar laten wij Craandijk nog even vergezellen. Een andere wandeling voert hem naar het huis Voorstonden "met zijn groote, sierlijke vijvers, die een reeks van uitnemend schoone waterpartijen vormen. Een stromende beek voorziet al de vijvers van water. Mocht het maar gezegd kunnen worden: "van frisch en helder water"! Bij al hun twisten over hunne beken en waterrechten kenden de vaders één bron van dagelijksch wederkeerende verdrietelijkheden en ergernissen niet. De papiermolens, door waterkracht gedreven, leverden onschuldig wit papier. De tegenwoordige stoomfabrieken, die grof gekleurd papier maken, lozen in de beken hun vuilen afval. - Hoe menig Geldersch landgoed is er-door bedorven!"

Van Voorstonden naar het huis Empe lopende, ziet Craandijk weer een ander beeld: " 't Is een vriendelijk, welvarend landschap; de velden zijn goed bebouwd, de wegen zorgvuldig onderhouden, voor de afwatering der beken is behoorlijk gezorgd. - De markeboeken verhalen ons van de verplichtingen omtrent het schoonhouden der beken, rustend op de marken, die zij scheidten, of op de erven, waarlangs zij vloeiden, niet zelden zoo gebrekkig gehandhaafd; ook dat van Tonden spreekt van de jam-

merlijke verwaarlozing, die de in haar gevolgen zoo heilzame ver-deeling van die mark in 1882 noodzakelijk maakte." Terugkerend naar Brummen aanschouwt Craandijk nog het buitenverblijf Zichtrijk, liggende "aan den straatweg, die hier den naam Kanonsdijk draagt, naar den vuurmond, die bij dreigenden ijs-gang en watersnood de waarschuwendende schoten lossen moet. 't Is hier ook inderdaad de rivierdijk, wiens taak nog op verre na geen sinecure is, want zo kalm en rustig de IJssel in den zomertijd voortvloeit, zoo boos kan hij spoken bij hoog water en storm. En hier is hij dicht bij de rivier, slechts door lage uiterwaarden van haar gescheiden."

V

Hierboven is een en andermaal van marken sprake. Ons gebied heeft vele marken gekend. Tot goed begrip diene, dat onder een mark werd verstaan "geografisch een territorium, waar een aantal geërfden woonden, aan wier erven deelen verbonden waren in de eveneens binnen dat gebied gelegen gemeenschappelijk beze-ten gronden, wegen, waterleidingen, enz.; juridisch de gemeen-schap van die geërfden, welke zich niet alleen ten doel stelde het beheer der gemeene gronden, maar ook de behartiging van ver-schillende andere plaatselijke belangen." Deze wat lange, maar wel aanvaardbare omschrijving ontleen ik aan Martens van Sevenhoven (4), die ook memoreert, dat de publiek-rechtelijke betekenis van de marken op de Veluwe in 't algemeen minder groot is geweest dan in de Graafschap, omdat op de Veluwe de ambtsjonkers langzamerhand vele bevoegdheden aan zich had-den getrokken (5). Dit neemt niet weg, dat met name in de streek, die onze aandacht heeft (en die reeds door de omstandigheid, dat de IJssel vroeger op verschillende plaatsen westelijker liep dan thans, nauw met de Graafschap was verbonden), de marken een zekere publiek-rechtelijke taak hadden, ook op het gebied van de waterstaat. Al was ook hier de scheiding tusschen publiek- en pri-vaatrecht niet altijd even duidelijk te trekken. Wat bijvoorbeeld te denken van de volgende passage uit het markeboek van Tonden (6): "Anno 1603, den 29 Junii, hebben die arfgenaemen

een waeterleydunge weder toegeworpen, die die van Empe hadden gemaect duer onse marckt van onse beeck af tot oere marckt ende buyrschap, baven recht, reeden und menssen gedachten."

Vele besluiten, in de markeboeken vermeld, betreffen het onderhoud en het schouwen van de beken. Juist daardoor is nog tot ver in de vorige eeuw zelfs de gedachte aan andersoortige regelingen niet opgekomen. "Item die gemeine beke in die Eertbecker (=Eerbeker) mehen die helffte daerfan sall een ider tegen siin landt maecken, beginnende van den Borgersdiick wes aen Emper marckt; die datt niet en doen offte maecken sullen verbeuren die eerste mahl een Herren pont, d'ander mahl twee, ende so vortanen" (besluit geërfden van de mark van Hall en Eerbeek d.d. 9 augustus 1614) (7). "Item soe oeck yemant an de beeck (= de Voorsterbeek) glandet siin landt wolde bewrochten ofte betuynen, sal dat boven op de boert van siin landt moeten doen ende met egheen holt in de beeck komen. Item waer yetwes verlandet ofte aengelandet weer, daermit de beeck oer breyte ontnomen, sal men weder affsteecken opten olden boedem ende opte olde breyte, ende ten naestaen lande opworpen. Item alle ruyt ende dreck, oeck alle holt dat daer in ofte over hanght, sal men claer uut de beeck suyveren ende ten naesten landen opworpen ende nyet laten dryven. Item soe wanneer den marckrichter ende erffgenamen willen schouwen, soe sal een yeder op syne beeck passen ende daerby blyven ende de schoen ende suyver holden bet dat de schouwe voerby is (!), omdat sy moegen weten off sy goet off quaet geschouwt worden" (markerecht van de mark van Noord-Empe d.d. 5 juni 1601) (8). Het klinkt allemaal bekend en het zal in de praktijk, althans van de 17^e en 18^e eeuw, toch wel redelijk gefunctioneerd hebben. Het is zoals Pleyte schrijft over de marken langs de Overijsselse Vecht: "Van sommige wilkeuren zou men bij eene oppervlakkige inzage zeggen, dat zij van een waterschap afkomstig waren" (9).

Over deze mark van Noord-Empe, later mark van Voorst en Noord-Empe geheten, schrijft Sloet senior in Van Al's (10): "De enk, de verzameling der bijzondere bouwlanden, was door een waterdijk, den Enkdijk en Leeuwendijk, tegen overstroming

beveiligd. Hadden bijzondere omstandigheden, waaronder voornamelijk behoorden het verloopen of verleggen van den IJssel en het maken van den Kanonsdijk boven en den Vliegendijk beneden Zutphen, het niet belet, de mark ware waarschijnlijk, evenals die van Voorst en Zinderen, een polder geworden. Sporen van dijkrecht zijn in hare besluiten te vinden", waarvan de schrijver ook een voorbeeld geeft.

VI

Deze zelfde Enkdijk zien wij terugkeren, als in 1871 een grensom-schrijving ontworpen wordt voor een waterschap Voorsterbeekpolder, waaraan men uiteindelijk meende toch niet te kunnen ontkomen (de marken in dit stroomgebied waren inmiddels verdwenen). Wel had op basis van het provinciaal Reglement op de waterleidingen van 1833 het gemeentebestuur van Voorst (evenals trouwens dat van Apeldoorn, waar de armen van de beek ontspringen) een reglement op de ruiming, het onderhoud en de "schouwing" van de Voorsterbeek vast-gesteld (in 1859 door een politieverordening op grond van de inmiddels van kracht geworden Gemeentewet vervangen). Men "stuitte echter op het gemis van eenige bewijsbare verplichting tot onderhoud der beek van de zoogenaamde onraadpligtigen (II) of regthebbenden, op wie die verplichting was gelegd", zo luidt de wat troebele formulering van het toenmalig gewestelijk bestuur. Als gevolg van dat gemis "werden de nalatigen, tegen wie proces-verbaal was opgemaakt, door den regter vrijgesproken." Dit deed de gemeenteraad in 1867 besluiten de verordening in te trekken. Sindsdien steeg het aantal klachten over de gebrekkige toestand van de beek als waterafvoerleiding aanmerkelijk. De gemeente weigerde de beek zelf te gaan onderhouden, het provinciaal bestuur meende een beroep te moeten doen op de "bij-zondere belanghebbenden bij het behoorlijk onderhoud der beek, de zoogenaamde onraadpligtigen", ook hier weer een woordkeus waarin men de twijfel aan het ontbreken van een onderhoudsverplichting proeft.

"Op eene bijeenkomst", - zo heet het in de betrokken provinciale

stukken - "gehouden door Burgemeester en wethouders van Voorst, de belanghebbende grondeigenaren en de Commissie uit het Collegie van Gedeputeerde Staten, werd eene regeling voorgesteld, krachtens welke de belanghebbenden of onraadpligtigen zich door afkoop van hunne verplichting tot onderhoud zouden bevrijden door, hetzij ineens voor zoveel de vermogende betrof, hetzij bij jaarlijksche termijnen wat de mingevoeden aangaat, eene evenredige som in de gemeentekas te storten, terwijl daarentegen de Gemeente eens en voor altijd het beheer en het onderhoud der beek zoude op zich nemen, onder verplichting van bijbetaling, indien het mogt blijken dat aan de gemaakte begroting iets zoude te kort komen." (12).

Van dit fraaie voorbeeld kwam niets terecht, reeds omdat de gemeente er in 't geheel niet voor voelde maar het wenselijk vond "dat de on-raadpligtigen zich tot een polder vereenigden." Typerend voor de toenmalige lijdzaamheid van Gedeputeerde Staten is, dat deze vervolgens aan de indieners der klachten te kennen gaven "dat zij in dezen stand der zaak niet verder tusschenbeide konden treden en het aan adressanten moesten overlaten om, hetzij op den boven aangegeven weg (dus door "zich tot een polder te verenigen"), hetzij op andere wijze, voorziening in hunne bezwaren te erlangen." De klachten bleven stromen en Gedeputeerde Staten veranderden vrij plotseling van koers. Hernieuwd overleg met gemeente en belanghebbenden leidde tot het eenparig oordeel, dat een waterschap noodzakelijk was. Bij Statenbesluit van 11 juli 1871 werd de Voorsterbeekpolder (circa 1225 ha) opgericht en aan de bepalingen van het Rivierpolderreglement onderworpen.

Daarmee was dan "het zuidwestelijk gedeelte der gemeente Voorst", nl. het in die gemeente gelegen gedeelte van het stroomgebied van de Voorsterbeek van boven af tot aan de Enkdijk, in waterschapsverband gebracht.

In 1884 werd het territoir uitgebreid met op de Voorsterbeek afwaterende landen, gelegen in de kadastrale gemeente Beekbergen (burgerlijke gemeente Apeldoorn), bekend als het Oosterbroek (ruim 450 ha), waardoor de polder ongeveer 1675 ha

groot werd. Een nog verder gaande vergroting, nl. met eveneens onder de kadastrale gemeente Beekbergen, maar meer zuidelijk, meer op Loenen aan, gelegen gronden (bekend als de Loenense hooilanden en het Loenense broek), stuitte op grote bezwaren speciaal van de grootgrondbezitters, van wie één zich zelfs - wij schrijven 1885 - in zijn kwaliteit van markrichter van Loenen en Silven bezwaard achtte (13). Waarom een water-schap? vroegen deze hooggelegenen, ons water loopt ook zonder dat wel naar de Voorsterbeek. De lasten zouden zwaar op hen drukken zonder dat zij "geëvenredigd voordeel" zouden genieten. Deze woorden vertoornen een fel voorstander van de uitbreiding, P.G. Sager te Beekbergen, die ook de stoot tot de vergroting van 1884 gegeven had. "Hoge lasten?", zo schreef hij aan het Voorsterbeek bestuur, "dit is in alle opzichten eene zonderlinge uitdrukking en geheel in strijd met hetgeen de ondervinding geleerd heeft. De begroting vóór eenigen tijd door den Voorsterbeekpolder opgemaakt bedraagt 40 cent per hectare, met nog een ruime post voor onvoorziene uitgaven; zoodat toch waarlijk niet van zware lasten sprake kan wezen en appellanten toch zeker ook hun eigen werk niet voor niemendal gedaan kunnen krijgen." (14).

Gedeputeerde Staten waren het hiermee eens. "Veel van hetgeen in het reeds ingelijfde gedeelte der gemeente Beekbergen is of nog moet worden verricht", aldus schreven zij aan de Staten, "komt ook ten goede aan het thans in te lijven deel, waardoor dit, werd het niet in den polder opgenomen, kosteloos zoude profiteeren van hetgeen derden tot de verbetering der afwatering doen uitvoeren." (15). In de afdelingen der Staten werd echter een ander geluid gehoord: aan de niet-willende eigenaren zou "een drukkende band" worden aange-legd. Op 9 juli 1885 kwam de mondelinge behandeling. Van wat toen gezegd is, volgt hier een kleine bloemlezing, té illustratief voor denkbeelden van 75 jaar geleden en ook te aardig om achterwege te laten (16).

Aan het woord is het Statenlid Van Nispen: "De Staten hebben bij het oprichten van waterschappen steeds den juiste regel gehuldigd, dat dit slechts dán behoort te geschieden, wanneer de overgrootte meerderheid der belanghebbenden dat verlangt. Dit juiste standpunt is bij dit voorstel echter uit het oog verloren; want

daarin wordt gehandeld over eene oppervlakte van ongeveer 250 hectaren gronds, terwijl de eigenaren van nagenoeg 13 hectaren slechts zich tot deze Vergadering hebben gewend om opnemingsdezer landstreek onder den Voorsterbeekpolder. Het geldt daarbij landen, die wat de afwatering betreft stiefmoederlijk bedeed zijn, maar dan ook volgens het gemeene recht het water van hoogere gronden dienen te ontvangen."

De heer Van Nispen heeft zijn betoog blijkbaar met toenemende stemverheffing uitgesproken; althans de heer Van Os, lid van Gedeputeerde Staten, "merkt naar aanleiding van de rede van den vorigen Spreker op, dat deze op hem den indruk gemaakt heeft van een luchtballon, die, aanvankelijk klein, meer en meer zwelt en eindigt met de ge-heele Vergaderzaal in te nemen." De zaak ligt gelijk aan die van een jaar tevoren. "Hadden Gedeputeerde Staten destijds kunnen voorzien dat thans oppositie tegen het voorstel zou gevoerd worden, dan ware niets eenvoudiger geweest dan de aanhouding der inlijving, totdat daaronder ook konden begrepen worden de landen waarvoor die thans verlangd wordt." Uit de stukken blijkt, "dat zij, die de inlijving wenschen tegen te houden, hooger gelegen gronden bezitten dan de aanvragers der inlijving, en dat, wanneer alleen voor laatstbedoelde gronden, alsmede voor 77 hectaren, wier eigenaren zich niet hebben uitgedrukt, de afwatering verbeterd wordt, de hooger gelegen landen van opposanten van die verbetering voordeel zullen trekken. Wat hen betreft: zij kunnen aan hunne landen, door eenige verbetering der watergangen, gemakkelijk voldoende afwatering verschaffen; maar dan zal het negentigtal hectaren grond - om het zoo uit te drukken - opgescheept raken met het water der overige hooger gelegen 160 hectaren."

De heer Dericks "heeft de rede van den eersten Spreker met zeker genoegen en zekere spanning aangehoord, en het komt hem voor dat die rede door den geachten woordvoerder van Gedeputeerde Staten volkomen juist vergeleken is bij een luchtballon, en daar die luchtbal niet is gebarsten, heeft hij den aeronaut medegevoerd in de lucht en in staat gesteld de onderwerpelijke zaak beter te overzien dan zij die er met den neus opliggen." Ook deze spreker is tégen.

De heer Van Nispen "heeft zijne eerste rede met genoegen van de zijde van Gedeputeerde Staten hooren omschrijven als een luchtballon, want hij vindt in die oratorische wending geenerlei berisping, maar integendeel het bewijs dat hij in die rede, als een voorzichtig veldheer de keurbenden, de krachtigste argumenten voor het laatst heeft bewaard. Van de zijde van Gedeputeerde Staten is de bekentenis afgelegd dat, indien men te vorigen jare slechts slim had gehandeld en de opneming van destijds tot nu toe had aangehouden, dat dan de 160 hectaren gronds der opposanten slechts eene minderheid zouden hebben uitgemaakt en dus gemakkelijk waren mede-geannexeerd. Dergelijk standpunt kan spreker echter niet dan afkeuren. Elke minderheid heeft hare rechten die volkomen geëerbiedigd moeten worden, en zulks ook hier, ook al gold het een amalgame van 10.000 ha land." Opposanten hebben een aanslag van f 0,40 per ha ondragelijk genoemd; "en nu noemt spreker dergelijken aanslag inderdaad ondragelijk, omdat hij dien onbillijk acht. Niet het bedrag geeft hier den maatstaf aan, maar de billijkheid. Men herinnere zich slechts hoe men zich in de benedendistricten indertijd voor enkele centen slechts aan omslag voor Steenenhoek, krachtens de wet van 1841 heeft laten executeeren." (17).

Het voorstel is met 33 tegen 19 stemmen verworpen.

VII

Pas in 1939 wordt de grens van de Voorsterbeekpolder weer gewijzigd, nu op verzoek van het polderbestuur zelf, dat van mening was dat de "sinds overoude tijden" (!) bestaande begrenzing niet meer juist was (18). Het bestuur was tot inzicht gekomen, dat de bij de Voorsterbeek belang hebbende gronden zonder uitzondering in de polder moesten worden opgenomen. Hoge, nog buiten het waterschap gelegen gronden waren inmiddels in cultuur gebracht en veroorzaakten een belangrijke toeneming van de hoeveelheid water, die naar de Voorsterbeek werd geloosd. Bovendien werd de beek in sterke mate belast met en vervuild door het afvalwater van bovenstrooms (buiten de polder) gevestigde industrieën, speciaal Loenense papierfabrieken. Het bleek,

dat circa 57 ha van het polderdistrict Veluwe ook naar de Voorsterbeek afwaterden, zodat een verkleining van dat district (en van de tot dat district behorende dorpspolders Beekbergen en Gietelo, waarin die gronden lagen) noodzakelijk was. Tegen een en ander rezen vele bezwaren, die ik onbesproken laat met uitzondering van het bezwaarschrift van het gemeentebestuur van Brummen (19), waarin geluiden te beluisteren zijn die men ook thans bij opneming van on-geregulemateerde gronden in een waterschap nog wel verneemt. Het gemeentebestuur stelde, dat het in het te annexeren gebied - voor zover in Brummen gelegen - de waterafvoer zelf had verbeterd. "Daardoor zijn de gronden, die nu door den polder zullen geannexceerd worden in een veel gunstiger positie gekomen en hebben zij derhalve ook een *zeer verschillend belang* gekregen in vergelijking met de gronden van den Voorsterbeekpolder. Wat nu heeft het bestuur van den Voorsterbeekpolder gedaan om zich aan dezen toestand aan te passen? Niets. Alles bleef bij het oude. De Voorsterbeek stroomt nog naar den IJssel in denzelfden toestand als een 50-tal jaren terug. Gevoeglijk kan dus aangenomen worden, dat het met dien vermeerderden waterafvoer tengevolge van ontginningen van hooger gelegen gronden niet zoo'n vaart gelopen zal hebben!" (cursiveringen van Brummen). "Om nu de polderlasten niet, of althans niet in belangrijke mate te behoeven te verhoogen (20), heeft het bestuur naar gebiedsuitbreiding gegrepen, teneinde ook anderen voor haar nalatigheid te doen boeten, in casu de kleine boertjes, die in het te annexeren gebied in den tijd der hoogconjunctuur hun perceel met behulp van hypotheek hebben aangekocht en wier financieele draagkracht daardoor veel te wenschen overlaat." Het grootste bezwaar van redeneringen als deze is, dat aan het principiële argument van: het *gehele* stroomgebied in waterschapsverband, wordt voorbijgegaan. Voor de Staten was dit argument beslissend: bij besluit van 21 december 1939 werd tot de uitbreiding besloten (21).

VIII

Voor het ten zuiden van Voorsterklei en Voorsterbeekpolder gelegen stroomgebied van de Voorstondense beek bleef de toestand nog lange jaren onbevredigend, evenals in het westelijk deel van het stroom-gebied van de Rhienderse beek en van dat van de Oekense beek. Geheel anders was het in het oostelijk deel van die stroomgebieden, in het polderdistrict Brummense bandijk dus, dat wij reeds bij Sloet ontmoetten en dat tientallen jaren lang zijn taken, in hoofdzaak de waterkering maar toch ook in toenemende mate de waterafvoer, op bevredigende wijze verzorgde. Pas in 1943 werd een wijziging in het territoire aangebracht, doordat alle gronden onder Voorstonden, Hall en Rhienderen, die op de Oekense en Rhienderse beken afwaterden, in het district werden opgenomen.

Het mag verwondering baren, dat een dergelijke uitbreiding niet eerder aan de orde is gekomen. Een verklaring is te vinden in de memorie van toelichting, opgenomen in het nummer van het provinciaal blad waarin het uitbreidingsreglement werd afgekondigd (22). Het was in 1943 en in dat donkere jaar werd door dit publiceren van toelichtingen althans iets van de openbaarheid van het bestuur gered. Het districtsbestuur had erkend, dat het waterschap reeds jaren overlast ondervond "van water dat van een uitgestrekt gebied, gelegen ten Westen en Noorden van het district, naar de Rhienderensche en Oekense beek wordt afgevoerd. Door de vele ontginningen is de waterafvoer en de versnelling van den waterafvoer in de laatste jaren nog zoodanig toegenomen dat bij hooge rivierwaterstanden, als de vloeddeuren van de duikers in den Bandijk gesloten zijn, een groot complex vruchtbare gronden te Cortenoever (23) zeer spoedig onderloopt. De dijkstoel heeft steeds gehoopt dat t.z.t. door de vorming van een waterschap en een loozing naar een plaats in de IJssel buiten het district gelegen, verbetering van deze toestand zou plaats hebben. Hiertegen schijnen evenwel zoodanige bezwaren te zijn, dat op een verwezenlijking hiervan niet gerekend mag worden." Daarom - zo vond de dijkstoel - moest het district nu maar met het westelijk deel van het stroomgebied van beide genoemde

beken worden uitgebreid. De overlast bij Corten- oever zou dáárdoor weliswaar niet verdwijnen, maar het district zou de "westelijke" gronden dan "onder zeggenschap en controle krijgen ten behoeve van de uitvoering van werken ter beteugeling van den door dit gebied veroorzaakten wateroverlast binnen het district." Ook werd een billijker lastenverdeling dan mogelijk. De commissaris der provincie, waarnemende de taak der Provinciale Staten, meende de zaak in breder verband te moeten stellen en betoogde o.m. aldus: "De uitbreiding van het district hangt in zekeren zin samen met de quaestie betreffende de waterscheiding tusschen de Voorstondensche en Oekensche beken, waarvan de geschiedenis in het kort als volgt kan worden vermeld.

Door de algemeen dalende helling van het terrein van Zuid naar Noord, zoekt het overtollige water uit het district, dat bij een hoogen stand van den IJssel niet op deze rivier kan loozen, een uitweg tot voor korten tijd, aangezien een absolute (natuurlijke) scheiding tusschen het stroomgebied van deze en dat van de Oekensche beek ontbrak, zoodat de ongereguleerde gronden benoorden het district, waarvoor de afvoercapaciteit van de Voorstondensche beek niet of nauwelijks voldoende is, telkens van het zuiden uit werden geïundeerd. De voor de verzorging der belangen van deze lage gronden in het leven geroepen stichting "De Voorstondensche Beek" heeft eerst haar hoofdwatgang gedeeltelijk verbeterd en daarna, toen het bezwaar van inundatie uit het zuiden bleef bestaan, in de op enkele plaatsen van nature ontbrekende waterscheidingswerken op kunstmatige wijze voorzien. En daarmee is in feite ook over de ligging van de noordgrens van het district beslist, aangezien met die scheiding ook de grens tusschen de beide belangengebieden, te weten dat van de stichting en dat van het polderdistrict, is getrokken."

In dezelfde toelichting repte de Commissaris van een "eerlang te verwachten oprichting van een waterschap o.m. voor het stroomgebied van de Leuvenheimse beek", een omstandigheid die mede de nieuwe grens van het polderdistrict bepaalde, omdat men de beide territoria aan elkaar wilde laten sluiten. Zo werd bij de uitbreiding van het district een complex gronden, gelegen ten noorden van het landgoed de Engelenburg en via de vijvers van dat

landgoed naar de Leuven-heimse beek afwaterend, uit het verband van het district gelicht om "straks bij het nieuwe waterschap gevoegd" te worden.

Dit "nieuwe waterschap" is nooit opgericht. Wel is het stroomgebied van de Leuvenheimse beek in een reeds bestaand waterschap opgenomen, waardoor hetzelfde werd bereikt. Over laatst bedoeld waterschap thans een enkel woord.

IX

Terwijl de Brummense uiterwaarden en de Spankerense weilanden van opnemings in een waterschap verstoten bleven, zijn de westelijk daarvan gelegen "hogere gronden", voorzover zij behoorden tot het stroomgebied van de Soerense beek en oostelijk van het Apeldoorn-Dierens kanaal lagen, in 1881 in waterschapsverband opgenomen. In dat jaar stelden de Staten een Verordening voor den Soerenschebroekpolder vast, welke polder - gelijk de eerder genoemde lichamen - onder het "gebied" van het Rivierpolderreglement werd gesteld. De "hoge gronden" van Sloet schijnen met de benaming "broek" in strijd; gerekend vanuit de uiterwaarden hoger liggend, was en is deze streek, gezien van de Veluwe heuvels af, duidelijk laaggebied, reeds vanouds bekend als "het zoogenaamde Broek, gelegen te Laag-Soeren, gemeente Rheden, grootendeels bekend op den kadastralen legger van Dieren en ten oosten ook voor een klein gedeelte gelegen onder de gemeente Brummen" (24). Een verzoek van enige eigenaren van deze broekgronden was aanleiding tot een onderzoek in loco, waarbij geconstateerd werd, dat de situatie inderdaad te wensen overliet. "Thans geschiedt de ruiming der beek, voor zoover zij door de gemeente Rheden loopt, door den molenaar der boven het Soerensche Broek door het beekwater in beweging gebrachte molenwerken, zoodra hij zulks in het belang zijner zaak noodig acht. Het gedeelte onder de gemeente Brummen wordt verzorgd door het gemeentebestuur. Daar de beek tot heden aan geen schouw onderworpen was, is, uit den aard der zaak, dat onderhoud gebrekkig" (25). De wenselijkheid werd bepleit dat niet alleen het Laag-Soerense broek in een waterschap zou wor-

den opgenomen, maar dat "ook het gedeelte der Soerensche beek - de hoofdwaterleiding van het Broek, die al het water naar beneden moet afvoeren - vanaf het benedeneinde van het Broek tot aan den Geldersche Toren, met de daarlangs gelegen gronden, die aan waterbezwaar onderhevig zijn, een deel van het waterschap zoude uitmaken." Nader overleg deed de grens verschuiven naar de straatweg Dieren-Zutphen, zodat de oostelijk daarvan gelegen (uiter)waarden buiten de polder bleven. Het waterschap verkreeg daardoor een grootte van ca. 337 ha.

De situatie in dit deel van ons gebied bleef ruim zestig jaren vrijwel ongewijzigd. In de bezettingsjaren doet zich dan de wenselijkheid gevoelen het stroomgebied van de Leuvenheimse beek in waterschapsverband op te nemen. Na de bevrijding, in 1946, wordt daartoe besloten door vaststelling van een Reglement op de uitbreiding van den buitenpolder Soerensche broekpolder, welks eerste artikel luidt: "Het gebied van den buitenpolder Soerensche broekpolder wordt uitgebreid met de gronden, behorende tot het stroomgebied van de Leuvenheimse beek, voorzoover gelegen tusschen het Apeldoorn-Dierensche kanaal en den Rijksweg Dieren-Zutphen." Het besluit van 1946 is genomen door Gedeputeerde Staten "ingevolge artikel 10 van het Besluit Tijdelijke Voorziening Bestuur Provinciën en Gemeenten uitoefenende de bevoegdheden van de Provinciale Staten." Er zijn dus geen openbare Statenstukken, waarin enige toelichting op het besluit te lezen valt. Zo'n toelichting is wel te vinden in het boekwerkje "Mededelingen en beschouwingen omtrent het bestuur der Provincie Gelderland tijdens en na de bezetting" (26). Daar staat geschreven dat de uitbreiding plaatsvond op verzoek van een 70-tal belanghebbenden en leest men verder: "Bij de oprichting (van de Soerensche broekpolder) waren de stroomgebieden van de Soerensche beek en de Leuvenheimse beek vermoedelijk nog geheel van elkaar gescheiden en bestond het stroomgebied van laatstgenoemde beek grotendeels uit onontgonnen woeste heidegronden. Tegenwoordig is het gebied van de Leuvenheimse beek vrijwel geheel in cultuur gebracht en bestaat waterstaatkundig geen volledige scheiding meer tusschen de beide stroomgebieden, zulks als gevolg van in den loop der jaren ten behoeve

van de watervoorziening aangebrachte zijdelingsche afleidingen, welke in natte perioden echter veel wateroverlast veroorzaken. Teneinde nu de regeling van de ontwatering en de watervoorziening van het geheele gebied in één hand te brengen, is een uitbreiding van den polder met de ongereguleerde gronden tot stand gebracht."

X

In deze schets van de waterstaatkundige ontwikkeling van onze nog weinig beschreven streek kom ik dan nu aan het Statenbesluit van 7 juli 1959, dat overeenkomstig het voorstel van het gedeputeerd college de waterschapsorganisatie van het gebied grondig wijzigde. Het voorstel aan de Staten ging vergezeld van een vrij uitvoerige toelichting, die evenwel niet van de historische ontwikkeling repte en met een kort overzicht van de bestaande situatie aanving: er zijn vier waterschappen (de Buitenpolder van de Soerensche en Leuvenheimsche beek, het polderdistrict Brummense bandijk en de buitenpolders Voorsterbeekpolder en De Voorsterklei); er is het ongereguleerde stroomgebied van de Voorstondense beek; het geheel wordt in grove lijnen begrensd door gedeelten van de rijksweg van Dieren naar Zutphen, de Brummense bandijk, de Voorsterkleidijk, de zuidgrens van het polderdistrict Veluwe en het kanaal van Apeldoorn naar Dieren (27). "Geen van de buitenpolders is een buitenpolder in de eigenlijke zin van het woord, d.w.z. een uiterwaardenpolder. De Voorsterbeekpolder en de Buitenpolder van de Soerensche en Leuvenheimse beek zijn afwateringswaterschappen, terwijl het gebied van de Voorsterklei bedijkt gebied is." De doorlopende waterkering, tegen de IJssel, van Dieren tot het polderdistrict Veluwe moet uiteraard over de gehele lengte voldoende hoog zijn. Dit is thans niet het geval. "Vooral de Voorsterkleidijk, het laagste gedeelte van deze bedijking, heeft een zo geringe kruinshoogte dat overstromingen geen uitzondering zijn, als gevolg waarvan de Voorsterklei, de Overmarsch en de Hoven (28) onderlopen, terwijl meermalen een gebied van ruim 1000 ha ten zuiden van de straatweg Zutphen-Voorst slechts door noodmaatregelen kon

worden gevrijwaard van inundatie." Als remedie tegen een euvel als dit wordt aangegeven het brengen in één hand van beheer en onderhoud van de gehele waterkering.

Ook de waterlozing laat te wensen over. De beken lopen alle vrij in de IJssel, maar bij hoge IJsselstanden is de lozing gestremd. "Bovendien treden kwelverschijnselen op, terwijl door ontginning van de hoge gronden de toevloed van water nog wordt bevorderd. Vooral de lage gronden ondervinden hierdoor veel wateroverlast. Een door Gedeputeerde Staten in 1948 ingestelde studietoelating commissie onderzocht o.m. aan de hand van een plan, opgesteld door de Nederlandse Heidemaatschappij en een ingenieursbureau, de mogelijkheid van een gemeenschappelijke bemaling voor het overgrote deel van het onderhavige gebied. De commissie kwam in haar rapport tot de slotsom, dat een centrale bemaling van het gebied technisch zowel mogelijk als wenselijk is. Daarnaast heeft de Heidemaatschappij in opdracht van de stichting "De Voorstondense beek" een tweede plan vervaardigd, dat voorziet in afzonderlijke bemaling van de stroomgebieden van de voornaamste beken. Dit plan gaat uit van wat minder hoge eisen ten aanzien van de vrijwaring van wateroverlast. Aan welk plan de voorkeur moet worden gegeven, zal eerst bij nadere uitwerking der beide plannen kunnen blijken. Evenwel, ook indien afzonderlijke bemaling het gunstigst zou blijken te zijn, zal het aanbeveling verdienen de oplossing zo uit te werken, dat twee of meer gemalen zo nodig over en weer als hulpgemalen kunnen dienst doen. In dat geval - en zeker in het geval van centrale bemaling - is één beheer voor het ontwaterings- en bemalingssysteem noodzakelijk."

Een andere dan de bovengenoemde studietoelating commissie was bovendien tot de slotsom gekomen, dat er verantwoorde mogelijkheden waren om het gebied, zo nodig, vanuit het Apeldoorn-Dierens kanaal van water te voorzien. Dit zou uiteraard voor de streek ongekende perspectieven openen. Maar dan moet één bestuurlijke voorwaarde vervuld zijn: "het plan voor deze waterinlaat zal slechts ten volle verwezenlijkt kunnen worden, indien er één lichaam is, dat als beheerder der inlaat- en distributiemiddelen optreedt en dat in overleg kan treden met het Rijk", zijnde dit

immers de beheerder van het kanaal. Waarom? Het antwoord laat zich raden. "Dat overleg kan van de zijde van de streek gereeder plaatsvinden door één groot lichaam dan door een aantal kleinere waterschappen, bij wie wellicht ten aanzien van dit punt verschillende verlangens bestaan."

Waterkering, waterlozing, watervoorziening: aller behartiging tendeert naar concentratie; "om al deze redenen lijkt het aangewezen, dat - onder dergelijke opheffing van de bestaande waterschappen - het gehele gebied in één waterschap ... wordt opgenomen." Dat waterschap zou een polderdistrict moeten zijn, zou het beheer moeten krijgen van alle ontwaterings-, watervoorzi- nings- en waterkeringswerken en zou alle voordelen hebben die naar huidig inzicht aan een waterschap met een territoire van ruim 10.000 ha verbonden zijn. Ik hoef die voordelen niet op te sommen. In de wereldpolitiek zou men zich overigens kunnen spiegelen aan de uitspraak "dat indien men eventuele tegenstel- lingen zich laat openbaren in de vorm van tegenover elkaar staande afzonderlijke colleges - die elk uit de aard van de zaak het belang van hun eigen groep voorop stellen - het komen tot een besluit bij voorbaat verhinderd, althans ernstig bemoeilijkt wordt. Daarentegen zal het gereder tot een beslissing komen, indien men die afzonderlijke belangen bijeenbrengt in één gemeenschap met één bestuur, dat zich geroepen weet het geheel te dienen." In een pleidooi voor een verenigd Europa (om niet verder van huis te gaan) zouden deze woorden niet misstaan.

Het polderdistrict zou "Brummen-Voorst" moeten heten. Een verantwoorde, maar al heel weinig originele naam. Naamgeving van nieuwe waterschappen is niet altijd gemakkelijk, ik heb er al eerder eens op gewezen. Zelf neig ik sterk naar namen, aan de historie ontleend, die niet reeds aan andere instellingen in het betrokken gebied verbonden zijn. Bij het bestaan van een gemeente Brummen en een gemeente Voorst wordt aan dat crite- rium door de naam Brummen-Voorst niet voldaan.

De Staten hebben zich om de naamgeving niet bekommerd. Wat belangrijker is: ook de ingediende bezwaarschriften (waarbij er waren die het éne waterschap principieel aanvochten) gaven hun geen aanleiding tot beschouwingen. Er werd slechts besloten tot

een iets andere samenstelling van het bestuur dan het ontwerp bevatte. In elk van de vijf kringen, waarin het waterschap verdeeld zou worden (Voorsterbeek, Voorsterklei, Voorstonden (29), Brummen en Soeren), zou één heemraad woonplaats moeten hebben; in de aangegeven volgorde zouden de kringen tevens kieskring zijn voor de verkiezing van respectievelijk 3, 1, 2, 3 en 1 hoofdgeërfde(n). De Koninklijke goedkeuring kwam reeds op 9 september 1959 af. Op 1 januari 1960 hielden de oude waterschappen op te bestaan en kwam het polderdistrict Brummen-Voorst tot leven.

Voor het nieuwe district geldt het nog jonge Reglement voor de polderdistricten, waardoor een billijke en zeer soepele lastenregeling mogelijk is geworden. Op dit stuk is het waterschap slechts één verplichting opgelegd: de omslag ter zake van de waterbeheersing *moet* geclassificeerd zijn.

XI

Het nieuwe district kent een merkwaardigheid, die niet onvermeld mag blijven. De Voorstondense beek, voor zover stromende tussen het Apeldoorn-Dierens kanaal en de stuw even ten westen van de spoorlijn Arnhem-Zutphen, is - in zekere zin - buiten het waterschap gelaten. Dit beekvak is voor het waterschap niet of nauwelijks van belang. "Het ligt" - aldus Gedeputeerde Staten - "grotendeels tussen kaden opgesloten, de laatste kilometers vóór de stuw belangrijk boven het maaiveld. Het dient vrijwel uitsluitend als transportleiding van afvalwater van Eerbeekse industrieën, voornamelijk papierfabrieken" en het is aan de zorg van de eerder genoemde particuliere stichting "De Voorstondense beek" toevertrouwd. Had Craandijk deze vuilisolering kunnen voorzien, misschien was hij vrolijker van zijn wandeling naar Voorstonden teruggekeerd. "De afwatering van het omliggende terrein, voor zover in deze richting plaats hebbend, geschiedt langs een aan de voet van de kade oplopende parallelsloot, die zich op natuurlijke wijze voortzet in de Voorstondense (beneden-)beek, ter plaatse waar de Voorstondense (boven-)beek eindigt tegenover bovenvermelde stuw. Vanaf deze stuw vindt het trans-

port van afvalwater plaats door een afsluitbaar riool rechtstreeks naar de IJssel." Een haast ideale toestand, zou men zeggen. Maar het open riool, dat de Voorstondense bovenbeek in feite is geworden, is niet bepaald een aanwinst voor het landschap. Bovendien kan bij hoge IJsselstanden de stroomsnelheid in het ondergrondse riool zo gering worden, dat het papierslib neerslaat en verstoppingen kan veroorzaken. Dan wordt dit riool gesloten en wordt het afvalwater de Voorstondense benedenbeek afgevoerd, die daardoor wel eens verre van helder kan zijn. De geschetste situatie heeft ook een juridische neerslag, door de meergemelde toelichting aldus omschreven: "Voor plaatsing op een ligger van watergangen komt de Voorstondense bovenbeek - anders dan de parallelsloot - dus niet in aanmerking; ingevolge artikel 200 van het Reglement voor de polderdistricten worden immers op een ligger alleen geplaatst de watergangen, die voor de waterbeheersing van (overwegend) belang zijn." Indien en voor zover de bovenbeek niet waterdicht mocht zijn (naast de afvoer naar de benedenbeek bij hoge rivierstanden valt te denken aan het onverhoopt doorbreken van kaden, waardoor het papierwater in de parallelsloot of over de aanliggende gronden zou lopen), zal het district zijn onontbeerlijke keurbepalingen over afvalwater hebben te hanteren, terwijl van de zijde van schade lijdende ingelanden een civiele actie onmogelijk zou zijn.

Zonder dat daarom aan de stichting of de papierindustrie enige reglementaire verplichting is opgelegd, zijn zij indirect gebonden om "die beecke sodanich t' onderhouden mit dycken ende dammen, dat ghen der naebuyrigen dienthalven daer schade door sal coomen te lijden" (30); aldus de woorden, waarin reeds in 1668 de eigenaren van de papiermolen te Eerbeek uitdrukken waartoe zij zich verplicht achtten. Natuurlijk moeten de kwalijke gevolgen der papierfabricage zo klein mogelijk worden gehouden, gelijk overal de toenemende industrialisering naast de stijging van het inwonertal tot maatregelen tegen waterverontreiniging zal gaan nopen. Maar laat de Veluwe niet vergeten wat zij aan de papierfabricage dankt. In een beschrijving van de toestand van Gelderland ten tijde van stadhouder Willem V leest men: "De eenige industrie, die van beteekenis was geworden en tot nog

hooger en bloei scheen te zullen geraken, was de papierfabricage op de Veluwe. In het laatst der zestiende eeuw was de eerste papiermolen opgericht; in 1740 telde men er 171, waarvan er 168 door het stroomende water der beekjes bewogen werden; zij leverden toen jaarlijks 150.000 riem" (31). Al was ten tijde van de genoemde stadhouder de Veluwse papierindustrie reeds door de Zaanse overvleugeld (er was in 1672 een aantal papiermakers voor het Franse leger van Gelderland - "Van Gelder"! - naar de Zaanstreek gevlucht), de toenemende behoefte aan papier kon de Veluwse molens niet missen en ook nu zijn de papierfabrieken van de Veluwe voor ons land onontbeerlijk. Aan deze vervuilers en aan het polderdistrict Brummen-Voorst de taak de schade te beperken.

XII

Toen in 1708 de markerichter van de mark van Oeken aftrad, hebben de geërfden "willende scheyden onderling een glas wijns van vriendschap ende het welvaren van derzelve marckt gedronken" (32). Mogen de oude waterschapsbesturen, thans nog met liquidatiewerkzaamheden belast, bij hun heengaan dezelfde geest rijk zijn. Intussen is het bestuur van het nieuwe district aan het werk getogen. Zij het in andere vormen en op andere wijze dan voorheen, het bevorderen van het welvaren van de streek blijft het doel.

Juni 1960

Mr. J. Korf

Met toestemming overgenomen uit het "Tijdschrift voor Waterschapsbelangen" (1960)

Noten

1. Het ontslag van Schimmelpenninck van der Oye als Commissaris des Konings in Gelderland (29 nov. 1852), Rechtsgeleerd Magazijn Themis 1939, blz. 444 v. (en 1940, blz. 77 v.)
2. Zie van dezelfde: Van Al's (Arnhem 1871), blz. 114, en Martens van Sevenhoven, Marken in Gelderland ('s Gravenhage 1925), blz. 90.
3. Prov. archief.
4. Marken in Gelderland, blz. 3.
5. Vgl. J.S. van Veen, Het ambt Brummen onder het bestuur der jonkers (1703-1792), in Bijdragen en mededeelingen Gelre, deel XII (1909), blz. 61 v.
6. J.J.S. Sloet, Geldersche markerechten I, blz. 261. Deze Sloet is een zoon van de schrijver der "Bijdragen".
7. Sloet I, blz. 279.
8. Sloet I, blz. 587.
9. A.M. Pleyte, De rechtstoestand der marken in Nederland (1879), blz. 74.
10. Blz. 119; eerder afgedrukt in de Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde, nieuwe reeks, I (Arnhem 1859), blz. 217.
11. Onraad = lasten, onkosten (niet geldelijke lasten); aldus Beekman, Het dijk-en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795.
12. Notulen Staten van Gelderland zomerzitting 1871, blz. 30.
13. Pas in 1889 is de gerechtelijke verdeling van deze mark bevolen.
14. Notulen zomerzitting 1885, blz. 311.
15. T.a.p., blz. 72.
16. T.a.p., blz. 156 v.
17. Spreker doelde op moeilijkheden, die zich voordeden bij het heemraadschap van de Linge-uitwatering.
18. Notulen winterzitting 1939, bijlage 23 a.
19. Idem, bijlage 23 f.

20. Voor de zwaarst belaste gronden bedroeg de omslag f 1,70 per ha.
21. Prov.blad nr. 50 van 1942.
22. Prov.blad nr. 36 van 1943, blz. 8 v. Deze bezettingsmaatregel is na de oorlog gelegaliseerd. (Prov.blad nr. 79 van 1949).
23. Het meest oostelijke deel van het district.
24. Notulen winterzitting 1881, blz. 34.
25. Idem, blz. 37.
26. Arnhem 1946.
27. Uit utiliteitsoverwegingen zijn ook nu nog niet alle westelijk van het kanaal gelegen gronden van de stroomgebieden der beken in de reglementering betrokken. (De eenheid van elk stroomgebied wordt door duikers onder het kanaal door bewaard.)
28. In het gebied van de Voorstondense beek, tegen de IJssel aan, gelegen gedeelten van de gemeente Zutphen.
29. De oorspronkelijke spelling Voorst-tonden is niet in ere hersteld. Vgl. over de oorsprong van de naam: Mr. W. de Vries, Voorsttonden en de "Hof van Voorst", in Bijdragen en mededelingen Gelre, deel XLVIII (1946), blz. 199 v.
30. J. de Graaf, De mark van Hall en Eerbeek, in Bijdragen en mededelingen Gelre, deel XXXVII (1934), blz. 21.
31. Dr. H.A. Weststrate, Gelderland in den patriottentijd (Arnhem 1903), blz. 27.
32. Sloet II, blz. 435.

IJZERWINNING IN BEEKBERGEN

Het dorp Beekbergen heeft vermoedelijk z'n ontstaan te danken aan de ijzerwinning in vroeger tijden. Een aantal aspecten in en rondom het dorp wijzen daar nog op.

Bedrijvigheid.

Tot ongeveer het jaar 1200 is er in deze omgeving waarschijnlijk een grote bedrijvigheid geweest om het ijzer uit de bodem te winnen. Dat de grond in deze regio veel ijzerhoudende bestanddelen bevat, kunnen we ondermeer zien aan de kleur van het water in de sloten en waterpartijen in bijvoorbeeld De Maten in Apeldoorn. Ook het water in de sprengen ziet vaak bruin van het ijzer. De bruine kleur van het water komt dus niet van menselijk toedoen. Ook de gemeente heeft hieraan geen schuld!

Zandige afzettingen door het ijzer verkit tot grote klompen zijn in het verleden wel gebruikt als fundament of bouwstenen. Achter de Nederlands Hervormde kerk te Beekbergen liggen nog een paar van die brokken.

Grondstof

Als grondstof voor de ijzerbereiding werden klapperstenen gebruikt. Klapperstenen zijn holle stenen met vaak in de holte een leemkern met daaromheen lagen die veel ijzer bevatten. Wanneer je zo'n klappersteen schudt dan hoor je de kern tegen de wand klapperen, vandaar de naam klappersteen. Deze stenen zijn in de omgeving nog wel te vinden.

Voor het bereiken en blootleggen van deze grondstof moest men enorme massa's grond met de spade uitspitten. In deze omgeving zijn de resultaten van deze graverij nog te zien in de vorm van de zogenaamde ijzerkuilen. Ook de sporen van de karren, die de klapperstenen vervoerden zijn terug te vinden in de grond, die nog nooit is omgespit.

Oventjes

De klapperstenen werden op een hoop gegooid om te drogen en daarna werden ze kapot geslagen om de ijzerhoudende lagen te

scheiden van de lemige kern. Er moesten oventjes worden gemaakt, waarschijnlijk aanvankelijk van keien, later van leem. Deze oventjes werden gevuld met een laag houtskool en daarna met een laag kapot geslagen klapperstenen enz. Na het aansteken van de oven liep de temperatuur op tot ongeveer 1000 tot 1200 graden Celsius. Dat was niet genoeg voor het ontstaan van ijzer. Daar is een temperatuur voor nodig van ongeveer 1400 graden Celsius, maar die kon in de vroege Middeleeuwen in deze primitieve oventjes niet worden bereikt. Ten gevolge van de lage temperatuur van 1000 tot 1200 graden Celsius bleef in de oven een samenhangende klomp over, meestal "wolf" genoemd. Na het stukslaan van de oven moest deze "wolf" door de smid worden verhit en uitgehamerd om een bruikbaar stuk ijzer zonder verontreiniging op te leveren. Op een aambeeld, waarschijnlijk aanvankelijk een grote steen, smeedde de smid de "wolf" net zolang tot er een brok ruw smeedijzer overbleef, waaruit gereedschappen en werktuigen konden worden gemaakt, zoals hamers, bijlen, sikkels, ploegijzers enz., maar ook wapens, zoals pijlpunten, die in de wildwal nabij de Hulleweg zijn teruggevonden. Het maken van de oventjes en het fabricageproces vergden een speciale technische vaardigheid en ervaring.

De smid van Beekbergen, een belangrijk man in vroeger tijden, want hij kon kostbare eindproducten vervaardigen, gooide het afval van de kapot geslagen oventjes en van het proces van de ijzerwinning op een grote hoop en dat was dan de "Smittenbarg". De naam van hotel "De Smittenberg" duidt daarop. Verder herinnert de naam van de weg "Wolfskuilen" te Lieren ons aan de verwerking van de "wolf".

Houtskool

Een andere belangrijke grondstof, nodig voor de ijzerwinning, was de houtskool. Bosarbeiders moesten talloze bomen kappen. Het hout moest in zogenaamde meilers worden verwerkt tot houtskool. Ook de fabricage van houtskool vergde een speciale vakkennis en techniek. Tot voor kort stonden deze meilers nog op de Veluwe en waren nog in gebruik. Aanvankelijk was er hout genoeg. Voor de ijzerwinning waren evenwel grote hoeveelheden

houtschool nodig. Vermoedelijk is de ijzerwinning er de oorzaak van geweest, dat blijkens oude kaarten de bossen op de Veluwe in de Middeleeuwen nagenoeg waren verdwenen. Uitgestrekte heidevelden, stuifzanden en wat bouwland binnen de enkwallen of wildwallen kwamen ervoor in de plaats. Slechts enkele stukken bos waren overgebleven. Een groot stuifzandgebied lag ondermeer tussen Hoenderloo en Beekbergen. Later liet Teixeira de Mattos z'n grote villa op een stuifheuvel bouwen in het tegenwoordige Spelderholt. De nu aanwezige bossen rondom Beekbergen stammen grotendeels uit de tweede helft van de vorige eeuw. Het schapenkerkhofje tegenover de Woeste Hoeve herinnert ons aan de schapen en de grote heidevelden in die omgeving in vroeger tijden.

"Bekbarge"

Reeds eerder heb ik in de Beekberger van 20 dec. 1994, nr. 37, twijfel geuit of de naam Beekbergen een goede vertaling is van het dialectwoord "Bekbarge". Een "barg" is een hoop. Dat woord vinden we ook in de plaatsnaam Barchem terug. "Bek" of bik duidt op afval. We kennen dat woord nog van stenen bikken. Zo zou de naam "Bekbarge" kunnen worden vertaald met afvalhoppen. De vertaling in Beekbergen klinkt fraaier. Laten we het daarop houden.

Arme Veluwe

De tijd van de ijzerwinnig in deze omgeving was vermoedelijk een tijd van relatieve welvaart, maar na 1200 kwam de neergang. Er werd elders in Europa erts gevonden en de productie van ijzer vond plaats in zogenaamde hoogovens. De oerbossen waren verdwenen en de opbrengst van de landbouw was net voldoende om de bevolking in het algemeen een karig bestaan te bieden. Zo ontstond het beeld van de arme Veluwe met z'n heidevelden en stuifzanden. Die heidevelden en zandverstuivingen hebben inmiddels weer plaats gemaakt voor het huidige bosrijke gebied rond Beekbergen.

Literatuur:

1. Artikel "IJzer uit eigen bodem" door C. Laban, H. Kars en A. Heidinga, in Grondboor en Hamer van feb. 1988.
2. Artikelen van J.D. Moerman: De oude smeedijzerbereiding, Oude smeedijzerindustrie en Over ijzerkuilen, slakkenhopen en een merk waardige industrie.

W. Venema

DE LIERDER MARK

Beekbergen, Lieren en Oosterhuizen behoorden vroeger tot de Lierder Mark. Het gebied strekte zich uit van de grens met de gemeente Voorst tot en met de buurtschap Engeland.

In 1875 was de Lierder Mark in pacht uitgegeven, zodat deze toen als opgeheven werd beschouwd. Niettemin heeft het gemeentebestuur van Apeldoorn op 1 december 1903 nog een overeenkomst (dading) aange-gaan met het bestuur van de Lierder Mark over wegen en gegraven watergangen.

Een mark of marke was een vereniging van landeigenaren die van oudsher gronden in onverdeeld eigendom bezaten. Hoe is het begonnen? Dat weten we niet. We kunnen er slechts naar raden. Wij zouden ons kunnen voorstellen, dat het gebied in deze omgeving aanvankelijk voorna-melijk bestond uit woeste gronden (we zouden nu zeggen het was één groot natuurgebied). Er vestigden zich vervolgens enkele lieden langs de beek om landbouw en vee-teelt te bedrijven. Het was dan aannemelijk, dat de kleine boer behalve de grond om zijn boerderij ook gebruik maak te van de opbrengst van het niemandsland in de omgeving.

In de herfst liet hij bijvoorbeeld z'n varkens rondlopen in de eikenbossen waar ze volop eikels konden verorberen. De schapen konden op de hei aan de kost komen en de boer zal ongetwijfeld

een stukje hei hebben afgeplagd om te gebruiken als strooisel voor de stal. Vermengd met schapenmest kon dat weer dienen als bemesting van z'n land.

Wanneer er 10 boeren op die manier te werk gingen dan zullen er onge-twijfeld tussen die tien bepaalde afspraken zijn gemaakt en regels zijn afgesproken. Dat alles berustte dan op zogenaamd ongeschreven recht ofwel "old gebrueck".

Het woord mark betekent grens, grenspaal of merkteken. Uit oorkonden blijkt, dat eigenaren gebruiksrechten hadden op de aan hun erven gren-zende woeste gronden. Deze woeste gronden werden gemerkt met grenstekens, aangebracht in bomen of bestaande uit aardhopen of steenhopen, welke pollen of malen werden genoemd. In de lager gelegen broek-landen werden grensscheidingen bijvoorbeeld aangebracht door het graven van sloten. De deelgerechtigden in de woeste gronden vormden de marke.

In Duitsland werden vroeger in een bergachtig gebied grensstenen aan-gebracht om een bepaald bezit af te bakenen. De kinderen werden dan meegenomen en volgens sommige bronnen zou aan die kinderen op de plaats van de grensstenen een pak slaag zijn uitgedeeld. Dat was om de herinnering van die kinderen levendig te houden! Tot op hoge leeftijd zouden deze zich dan de juiste plaats van de grenssteen nog kunnen herinneren.

Schriftelijke bronnen

In plaats van de ongeschreven regels zijn waarschijnlijk al in de vroege Middeleeuwen rechtsregels op schrift gesteld, maar we weten niet precies wanneer. De reden, waarom we dat niet weten blijkt onder meer uit het bewaard gebleven reglement van de Lierder Mark van 1515.

Dat reglement is geschreven in het Middelnederlands, eigenlijk een aparte taal, omdat veel woorden in onbruik zijn geraakt en de betekenis daarvan niet zonder meer duidelijk is. Hierna volgt in ons hedendaags Nederlands een zo goed mogelijke beschrijving van de tekst.

Er staat in de aanhef van het reglement, dat op woensdag na Sint

Odulphus (feestdag 12 juni) in 1515 buren (inwoners) en deelgenoten van de Lierder Mark zijn bijeengekomen. Zij zijn eensgezind overeen-gekomen dat zij een markeboek moeten hebben.

Opmerking: in het markeboek werden de voor een marke geldende rechtsregels opgetekend. Ook de deelgenoten in de marke werden opgesomd.

In de landen van Gelre (Gelderland) is - aldus de aanhef van het reglement - vijandschap en oorlog geweest. Er zijn een aantal mensen gestorven en de oude boeken zijn verloren gegaan. De marken zijn erg achteruit gegaan.

Tijdens de bijeenkomst van de deelgenoten in de marke in juni 1515 hebben zij de jonker Van Bronkhorst erkend als hoogste "holtrichter" (is voorzitter van het houtgerecht).

De deelgenoten in de Lierder Mark moesten voor de jonker, die holt-richter was, en voor de mede-eigenaren, een eed doen, zoals dat in het Rhederholt en in andere marken van ouds gebruikelijk was.

Opmerking: Het markeboek, waarin de deelgenoten stonden opgesomd, was immers verloren gegaan en nu moest een nieuwe lijst van deelgenoten worden gemaakt. Die deelgenoten moesten dus een eed afleggen dat zij deelgenoten waren.

Strafbepalingen

Er volgen dan een groot aantal strafbepalingen. Uit strafbepalingen kun je vernemen welke ongewenste handelingen in het verleden zijn gedaan, want wanneer die niet zouden zijn gedaan was er geen strafbepaling nodig geweest.

Enkele van die strafbepalingen uit 1515 volgen hierna:

2. Niemand zal schapen hoeden in de enk acht dagen na Sint Gertruden (17 maart). De boete bij overtreding is een pond (naam van een geldswaarde).
3. Ook mag niemand schapen hoeden over de beek of in Weterschoten of in Blaarschoten eveneens op boete van een pond.

4. De deelgenoten hebben afgesproken, dat niemand beesten op de in punt 3 bedoelde marken weiden zal, die hij 's winters niet wil voederen. (Beesten zijn kennelijk koeien maar het kunnen ook paarden zijn).
5. Iemand die in de in punt 3 genoemde marken iets gekocht heeft, zal geen gebruik mogen maken van de krombijl. Ook zal hij geen heide mogen maaïen of turf mogen steken, tenzij hij van ouds deelgenoot was in de in punt 3 genoemde marken.

Opmerking: Uit deze bepaling blijken de beperkingen die aan buitenstaanders werden opgelegd. Wanneer je eigenaar was van een perceel grond, maar je was geen deelgenoot van de marke dan mocht je bepaalde handelingen in het gemeenschappelijk bezit niet verrichten.

6. Niemand van de deelgenoten zal turf mogen winnen in het hooiland op straffe van een oude schild (naam van een gouden munt) zo vaak hij dat doet.
7. Wanneer iemand geen deelgenoot is en hij gaat turf winnen in het hooiland verbeurt hij twee oude Franse schilden, zo vaak hij dat doet.
8. Ook zal niemand beesten of schapen mogen hoeden in het hooiland zolang daar twee deelgenoten hooi hebben van Sint Pieter tot Sint Maarten op een boete van een punt (naam geldswaarde).

Zo gaan die strafbepalingen verder. Soms worden plaatsaanduidingen genoemd, bijvoorbeeld het Engelanderveen, Engeland Molenweg, de Korte Haar, Oosterhuizenseveen enz.

Waar bleef de opbrengst van de boetes? Dat staat ook beschreven, namelijk een derde deel van de opbrengst van de boetes was voor de jonker Van Bronkhorst en tweederde voor de deelgenoten.

Scherper toezicht

In 1565, op de eerste dag van de maand oktober, zijn de deelgenoten van de Lierder Marke en van de marke van het Spelderholt

bij elkaar gekomen in Begbergen (Beekbergen) tijdens het gemeenschappelijk houtgericht (er staat: holtsprike).

Er werd afgesproken, dat er een scherper toezicht moest komen. De holtrichter zal voortaan dagelijks door de marke rijden om te kijken of de reglementen worden nageleefd.

Verder is toen overeengekomen dat volgens oude gewoonte 8 deelgenoten worden gekozen en wel 2 uit Oosterhuizen, 2 uit Lieren, 2 uit Beekbergen en 2 uit Engeland. Deze 8 deelgenoten moesten de verstandigsten zijn uit elke buurstoel (bestuur van een buurtschap).

Zij moesten alle geschillen oplossen, die de marken, kerspels, pastoriën, vicarieën en kosterijen betreffen. Dat moest dan gebeuren met de minste schade en met het beste advies, strekkende tot welvaart van de marken en profijt van de deelgenoten. Wanneer het ging om erg belangrijke zaken dan mochten ze er twee kerkmeesters uit elke buurschap bij roepen. Bij het volgend holtgericht moest de oplossing van het geschil worden voorgelegd en vastgelegd.

In een aanvulling op het reglement is bepaald, dat de Leigraaf (gegraven watergang) aan de bovenkant vijf voet wijd moet zijn en beneden drie.

De holtrichter moest ook met zijn helpers volgens oude gewoonte de Leigraaf twee maal per jaar schouwen of vaker wanneer dat nodig was.

Er waren ook bepaalde gedeelten waar niemand van de deelgenoten hout mocht weghalen of verbranden of verkopen. Die gedeelten waren IJergoor (goor is laagland of broekland), Diepmaat, Weterschoten, Brantrijs, Orkel en de afscheidingsheg.

Op 15 januari 1579 is te Beekbergen een algemene houtdag gehouden, die werd bijgewoond door Marie geboren te Hoya en Broekhuizen, gra-vin van Bronkhorst en de door de gravin aangewezen holtrichter Wilhelm van Nievelt. Er werden tijdens die dag wegen aangewezen waarover de schapen van Oosterhuizen

en Lieren mochten worden gedreven. De schapen mochten niet over het "groenlandt" (weiland) bij de beek lopen.

De laatste aanvulling van het reglement dateert van 25 mei 1671. Toen was in de Beekbergse hooilanden het gemeenschappelijk houtgewas erg vernield en vernietigd door brandstichting !

Wanneer iemand in wiens land houtgewas was verbrand, een heilige eed van zuivering deed dat hij niet direct of indirect met de brandstichting te maken had, dan ging hij vrij uit. Maar deed hij dat niet dan moest hij een boete betalen van een daalder voor iedere verbrande stobbe.

Literatuur:

1. Oud-vaderlandse rechtsbronnen; Gelderse markerechten, uitgegeven door mr. J.J.S. baron Sloet, Nijhoff 1911, gemeente-archief.
2. J.Ph. de Monté Ver Loren, hoofdlijnen rechterlijke organisatie in de noordelijke Nederlanden tot de Bataafse omwenteling, 1967, H. de Vroede Utrecht, gemeente-archief.
3. Middelnederlands Handwoordenboek bewerkt door J. Verdam en C.H. Ebbinge Wubben, Nijhoff 1932.

W. Venema

DE EEKSCHILLERS

Het eekschillen (het schillen van jonge eikenbomen) vormde vroeger in deze omgeving een belangrijke bron van inkomsten voor onder meer daggelders en keuterboeren. Het was tijdelijk werk van begin mei tot eind juni/half augustus. Uitlopers van eikenstobben werden om de 7 à 10 jaar omgehakt. Er werd eerst met een vlijmscherpe bijl een inkeping gemaakt aan de ene kant van het jonge boompje en daarna met een slag achter de stam en met een rustige klap kwam de jonge boom op de grond terecht. Deze werd snel ontdaan van de zijtakken.

Voordat met het werk werd begonnen, werd in het bos een open plek gemaakt van zo'n 50 meter in doorsnee. Het hout dat moest worden geschild werd naar die open plek gebracht. Daar kwamen ook de producten te liggen. Zo'n open plek lag in het algemeen niet ver van een bospad en na een paar weken werd een volgende open plek gemaakt. De eekschiller stond op die plek in een ondiepe kuil en lag met zijn knieën op een kleine verhoging, b.v. een takkenbos. De eekschiller werkte met de achterkant van de bijl of met een klophamer. De eikenstammetjes en dikke takken werden in stukken gehakt. De lengte van die stukken kon variëren van 25 tot 40 cm. Als norm gold drie keer de breedte van een hand. Het hangt er natuurlijk vanaf hoe breed die hand was. Wanneer de schil er gemakkelijk afging, dan was de kunst om een rond stuk schil over te houden. Een goede schiller kon dat. Die gaf met z'n klophamer een paar tikken op de goede plaats, gooide het houtje op de andere kant, gaf daar ook een paar tikken en dan sloeg hij met één klap het talhout uit de schil. De geschildte houtjes of talhoutjes werden samengebonden tot een bundeltje. Op twee plaatsen werd om dat bundeltje een dunne twijg van een berk gebonden. Dat ging als volgt. Een dunne berkentwijg werd tussen duim en wijsvinger genomen, deze werd een paar keer boven het hoofd rondgezwaid. Daarna werd van het uiteinde een lus gemaakt. Een of twee twijgen werden aldus op de grond gelegd en er werden 10 talhoutjes op gelegd. Het dikke eind van de twijg werd door de lus geschoven en zo werd de bundel stevig vastgebonden. De talhoutjes gingen naar de stad en werden daar uitgevent als

brandhout.

Wanneer het zacht weer was zat de schors los en kon deze gemakkelijk van het hout worden verwijderd. De schors, die eerst moest drogen werd op bosjes bij elkaar gezet net als turf in de veengebieden. Pas in de na-zomer werd de schors (eek) aan de leerlooierijen in Brabant afgeleverd. Met regenachtig weer liet de bast gemakkelijk los, maar dan was het smerig werk.

Opbrengst

De eekschillers deden het werk en ontvingen begin van deze eeuw voor 1000 geschilde dikke eikenknuppeltjes van ongeveer 40 cm. f 1,50. Dat was dus een voorraad van 100 bundeltjes van elk 10 stuks talhoutjes. Voor de dunne talhoutjes ontving men ongeveer f 2,00. De prijs van de schors was gelijk aan die van het talhout. Het aantal talhoutjes en schors moest nauwkeurig worden bijgehouden en aangetekend bijvoorbeeld in de vorm van inkervingen in een stok, liefst met twee getuigen. In het noorden van het land kochten opkopers het hout op stam. Zij betaalden de eekschillers voor de producten. De opkopers zorgden voor het vervoer en verkochten de talhoutjes aan tussenpersonen in de stad. De schors leverden ze af aan de leerlooierijen in Brabant, die de schors gingen vermalen tot poeder (run) als looimateriaal bij de leerbereiding. Het gebruik van run is inmiddels vervangen door het looien met chroomzouten en andere synthetische stoffen.

Eikenbossen in Beekbergen

In de omgeving van Beekbergen kun je de eikenbossen nog tegenkomen waar vroeger het eekschillen werd beoefend. Tussen Klein Paradijs en de Wippselbergweg ligt een kleine zandverstuiving waar de stobben (stronken) van eiken met uitlopers nog te zien zijn. Het spreekt vanzelf, dat tengevolge van het periodiek kappen van de uitlopers van de eiken de grond op de duur uitgeput raakte. Telkens weer moest de eikenstronk extra voedsel uit de grond halen voor de nieuwe uitlopers. Het was dus een soort roofofbouw. Uitputting van de grond zou ook één van de oorzaken van zandverstuivingen zijn geweest. Hetzelfde verschijnsel van eiken met oude uitlopers en zandverstuiving is te zien in het

Schalter. Verderop in het natuurgebied ligt de Wilhelminatop, waar je over de oude paadjes van de eekschillers kunt lopen. Het zijn vergeten wegen. Langs de Arnhemseweg ligt aan de westkant van de autosnelweg A-50 het Deelerwoud. Langs die weg, waar de auto's voorbijrazen, staat het zogenaamde spaartelgenbos. Spaartelgen zijn oude uitlopers van eikenstronken. Aanvankelijk was het tracé van de A-50 evenwijdig aan de oude weg door dat bos geprojecteerd. Na protesten van natuurbeschermers is het tracé verschoven naar het oosten en is de weg en de parallelweg voor een deel over het bouwland gelegd. Het oude schooltje even voorbij Woeste Hoeve moest toen verdwijnen. Het Spaartelgenbos werd door de natuurbeschermers heel bijzonder gevonden. Dat hebben de eekschillers van vroeger niet kunnen vermoeden. Het eekschillen werd vaak beoefend door gezinnen. Jac. Overeem beschrijft in z'n boek "De eekschillers van Doornspijk" dat een gezin bestaande uit man, vrouw, twee zoons van 10 en 12 jaar, en een oom aan het eekschillen deelnam in het noorden van het land. Met twee kruiwagens, waarin potten en pannen en gereedschap, ging het lopende naar Zwolle. Twee geiten voor de melk gingen ook mee.

Honderden mensen hebben op die manier getracht iets bij te verdienen met het eekschillen. Ze zijn vergeten, maar de eikenbossen met de oude spaartelgen zijn er nog, ook in de omgeving van Beekbergen.

Literatuur:

"De daggelders van Doornspijk", eerder verschenen onder de titel "De eekschillers van Doornspijk", door Jac. Overeem; Kort verhaal "Bosken" in "Wie hunning hebben wil...." door J.W. Nijholt.

1. Groep Elspeetse eekschillers in de buurt van Hoog Soeren 1927. (Collectie G. Manssen)

2. Een tweetal eekschillers uit Elspeet bij het z.g. witmaken 1927. (Collectie G. Manssen)

DE LIER(DER)- LOENER EN SPELDERMARK.

Reeds in de Middeleeuwen waren woeste gebieden, zoals de marken, waar we het nu over hebben, gemeenschappelijk terrein. Dat wil zeggen dat de bewoners en later de geërfden, hun schapen en koeien er mochten laten weiden en dat zij er brandstof en bouw hout uit mochten halen.

In ieder geval was het in de negentiende eeuw zo, dat dat voorrecht alleen werd toegestaan aan de gemeenschappelijke eigenaren, de gewaarden. Alle eigenaren waren verplicht mee te betalen aan gezamenlijke werkzaamheden. Die bestonden uit het in stand houden van wegen en waterlopen, het toezicht door boswachters op de naleving van door de eigenaren afgesproken voorschriften. Soms moesten van hogerhand verplichte zaken worden uitgevoerd, bijv. het beteugelen van zandverstuivingen.

Opbrengsten ontstonden uit de verkoop van hout, uit het innen van boeten en ook uit de verkoop van grond.

Het bestuur van zo'n marke bestond uit aangewezen gewaarden met aan het hoofd een holtrichter. Deze was vaak een welgestelde en het beroep werd vererfd. Omstreeks 1850 was dat voor de Loenermark Gerard Joseph Hendrik Anton baron Hackfort ter Horst te Loenen. Maar ook de Lierder- en Speldermark werd in die tijd voorgezeten door een baron Hackfort tot der Aar.

In het archief van het huis ter Horst (archief Apeldoorn onder HTH) is nog een reglement bewaard gebleven van 21 juni 1790.

Vooraf de boeten maakten een groot deel uit van dit geschrift.

Voor het maaien van heide was de boete f. 3,00, voor niet gewaarden turf graven f. 6,00, bonestaken stelen f. 6,00 / st., turf steken op het Beekbergerveld f. 6,00.

Als we ons bedenken dat een weekloon ca. f. 6,00 bedroeg, dan waren de boeten erg hoog. Ook in 1842 werden die bedragen nog gehanteerd. Op de lijst van ontvangen boeten kwamen 25 namen voor, die totaal f. 32,90 betaalden. Plaggen waren het meest in trek. Maar ook het maaien van straathiet (= is heide langs de wegen) was blijkbaar een geliefde bezigheid.

De boswachter moest toezicht houden . Het tractement werd in 1848 bepaald op f. 20,00. Later werd daarop beknipt en werd het f. 10,00 per week. Daarnaast ontving hij ook nog 1/3 deel van de opgelegde boetes. In de marke-archieven (HTH 262, onder nr. 4) is aanwezig een verklaring van de veldwachter Toon Alberts, dat hij op 22 augustus 1847 op het Loenerveld, een gedeelte van de Loenermark (kad. Beekbergen, sectie E. nr. 685 en 740) zes koebeesten had zien weiden in het eekhout. De koeien waren van Hendrik Beekman. Een soortgelijke verklaring kwam van Arend Roerding, veldwachter. Hij had een koppel schapen van deze Beekman gezien op sectie E. nr 658 en dat op 24 oktober 1847. Op 5 januari 1848 werden Hendrik en Peter Beekman gedagvaard om op maandag 17 januari 1848 te verschijnen voor de arrondissementsrechtbank van Arnhem. Gedaagden hadden sedert enige jaren sectie E. 651 in gebruik zonder toestemming van de Loenermark. Zij hadden ± 1 bunder (= 1 ha.) geploegd en op de hiervoor genoemde plaatsen beesten geweid. Het werd een langdurige rechtszaak waarbij ook ter sprake kwam waar de grens lag tussen de Lierder- en de Loenermark.

Grenzen tussen de verschillende marken werden door vertegenwoordigers van beide partijen bepaald en aangegeven door palen, die wat hoger in het terrein werden geplaatst, of door aanwezige bomen of wegen. De palen waren vaak van hout of, wat beter was, van hardsteen. De Hoenderlose straat "Paalbergweg" dankt zijn naam aan zo'n grenspaal, die overigens van hout was.

In deze rechtszaak bleek, dat eerder werd uitgegaan van de schoorsteen van het inmiddels afgebroken huis.

Beekman zal veroordeeld zijn tot het betalen van een boete, maar dat vond ik niet.

J.K. van der Weel.

STICHTING BOSKAART NEDERLAND 1832.

Dit stukje gaat niet over 100 jaar Staats Bos Beheer, maar is er wel een gevolg van. Uw voorzitter vroeg mij dààr een bijdrage over te leveren voor dit blad.

De "Kadastrale Atlas 1832" is voor de leden van een vereniging die zich met de historie van de eigen plaats en de omgeving bezighoudt geen onbekend begrip.

Nog onbekend is dat er ook een stichting bestaat die zich Boskaart Nederland 1832 noemt. De oprichter is dr. J.F. van Oosten Slingeland, dezelfde man die indertijd de stoot gaf voor de Kadastrale Atlas.

Op een convocatie van de Marke stonden een paar maanden geleden een tweetal oproepen voor vrijwilligers. Eén voor een onderzoek naar de spoorlijn en een ander voor vrijwilligers voor die Boskaart. Voor mijn laatste publikatie "Hoenderloo + Varenna" had ik veel uitgezocht m.b.t. de verandering van het landschap na 1832 in de secties F en G van de kadastrale gemeente Beekbergen. Niet dat ik niets meer te onderzoeken had, maar die leggers en zo'n Boskaart trokken mij wel. Vandaar dat ik nu bezig ben met de Boskaart 1832 voor Beekbergen. Een gebied dat bij u en bij mij in de belangstelling staat. Kadastraal Beekbergen omvat de secties A t/m L. Daartoe behoren naast Beekbergen ook Loenen, Lieren, Ugchelen en Hoenderloo. Ik kan u nu reeds zeggen dat 7,7% van de totale oppervlakte van ruim 14.000 ha. uit bos, hakhout, opgaande bomen en hei met struiken bestond of ruim 1.100 ha.

Die 1.100 ha. waren in het bezit van 135 eigenaren. Tot die eigenaren behoorde Bernardus Wolfganges Krepel, koperfabrikant te Voorst, die overigens slechts 0.22.50 ha. hakhout bezat in sectie F. de nrs. 175, 185 en 528. Van de ruim 3.000 ha. in bezit van de geërfden van de Speldermark was slechts 45.75.00 ha. in F en 19 ha in G bos en ook in G 11 ha. heide met struiken. Totaal was dus slechts 2,5% bebost. Het Hoenderlose Bos heette in 1840

Ruimzicht. En we weten nu waarom. Een andere grootgrondbezitster was de baronesse Hackfort tot der Horst. Volgens de kadastrale atlas had zij 535.26.46 ha. in de secties A, C, D, E en F. Na enig rekenwerk van mijn kant kom ik op 132.74.69 ha. bos in de secties C, D, E en F. De hoofdmoot was in C. (Veldhuizen) 127.49.59 ha en waar zich 2 ha. lanen bevonden.

Het vrijwilligerswerk is individueel. Als je beschikt over een computer met Word en Excel, WP95 is het werk eenvoudig maar tijdrovend. Je kunt het thuis doen. De stichting zoekt ook nog mensen voor het inkleuren van kaarten of het interessant maken van "dorre" gegevens. Mettertijd zal een opsomming verschijnen van alle secties, van bossen en bomen, van eigenaren, enz. En als Beekbergen klaar is, voor mijn deel, kan ik verder met Apeldoorn, Brummen, Arnhem, Rozendaal....!

J.K. van der Weel.

